

УСТЮШЕНКО С. Е.,
аспірантка кафедри цивільного процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 347.921.65

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-22>

ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІЇ СУДОВОГО ЗБОРУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті проаналізовано наявні в процесуальній науці підходи до визначення сутності та юридичної природи судового збору. Окреслено основні ознаки та функції судового збору як виду судових витрат. Розкрито зміст кожної з функцій судового збору, на цій основі відмежовано судовий збір від податків та зборів, які утворюють податкову систему України.

Ключові слова: правосуддя, цивільний процес, цивільне процесуальне право, судові витрати, судовий збір.

В статье проанализированы имеющиеся в процессуальной науке подходы к определению сущности и юридической природы судебного сбора. Определены основные признаки и функции судебного сбора как вида судебных расходов. Раскрыто содержание каждой из функций судебного сбора, на этой основе отделен судебный сбор от налогов и сборов, которые образуют налоговую систему Украины.

Ключевые слова: правосудие, гражданский процесс, гражданское процессуальное право, судебные расходы, судебный сбор.

In the article a question is analyzed the approaches in the procedural science to the definition of the essence and legal nature of the court fee. The basic features and functions of court fee as a form of court costs are determined. The content of each of the functions of the court fee is disclosed and, on this basis, a court fee is separated from taxes and fees that form the Ukrainian tax system.

Key words: justice, civil procedure, civil judicial law, court costs, court fee.

Вступ. Судовий збір – це основний вид судових витрат, який сплачується на всій території України під час звернення до суду за захистом порушеного права чи охоронюваного законом інтересу. Як назва цього виду судових витрат, її відповідність юридичній природі цього платежу, так і місце судового збору серед судових витрат та інших обов'язкових платежів викликає багато суперечок у колі науковців та юристів-практиків.

Окремі питання проблематики судових витрат у цивільному процесі взагалі та судового збору зокрема були розглянуті у працях таких вчених: Ю.В. Білоусов, С.С. Богля, О.Т. Боннер, М.А. Вікут, М.А. Гурвіч, А.О. Добровольський, О.В. Зварич, О.П. Клейнман, Н.Ю. Сакара, Р.Ю. Ханік-Посполітак, Н.О. Чечина, Д.М. Чечот, М.С. Шакарян, К.С. Шмотін, Є.М. Шокуєва, К.С. Юдельсон та ін.

Водночас ґрунтовних досліджень сутності судового збору в контексті функцій, які він виконує, проведено не було.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження законодавчої дефініції судового збору, визначення сутності, юридичної природи судового збору на основі аналізу функцій, які виконує цей вид судових витрат.

Результати дослідження. Законодавче визначення поняття «судовий збір» містить Закон України «Про судовий збір» [1]. Відповідно до положень ст. 1 вказаного закону, судовий збір – збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом. Судовий збір включається до складу судових витрат.

Як вбачається з наведеного визначення, однією з ключових категорій, через яку законодавець сформулював визначення поняття «судовий збір», є категорія «збір». Тому для достеменного розуміння сутності судового збору необхідно з'ясувати, яке саме значення закладене законодавцем під цією категорією в цьому контексті.

Серед науковців немає однастайності щодо визначення юридичної природи цього платежу. Окремі автори, аналізуючи сутність судового збору, звертаються до визначення поняття «збір», що міститься в нормах Податкового кодексу України (далі – ПК України) [2].

Відповідно до п. 6.2 ст. 6 ПК України збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій [2].

Виходячи з наведеного визначення, частина науковців розглядає судовий збір як складник податкової системи. Так, на думку О.Р. Радишевської, судовий збір варто розглядати як складову частину загальнодержавних податків та зборів. Автор наголошує, що судовий збір є універсальним обов'язковим платежем податкового характеру, що справляється при зверненні до судів загальної юрисдикції першої, апеляційної та касаційної інстанцій і Верховного Суду України [3].

Водночас, зараховуючи судовий збір до податкової системи, науковці звертають увагу на відсутність судового збору у виключному переліку загальнодержавних та місцевих податків і зборів, закріпленому в ст.ст. 9, 10 ПК України.

Вказане може свідчити або про наявність істотної прогалини в податковому законодавстві (положення ПК України забороняють встановлення загальнодержавних та місцевих податків та зборів, не передбачених нормами цього кодексу), або про свідоме невключення законодавцем судового збору до податкової системи України.

Варто зазначити, що не всі загальнодержавні податки та збори вказані в ст. 9 ПК України. Так, військовий збір, що справляється на всій території України, не вказаний у цій статті, а визначений положеннями п. 16-1 Підрозділу 10 «Перехідні положення» ПК України. Водночас це можна пояснити тимчасовим характером цього збору. При цьому цей загальнодержавний збір все ж таки встановлений нормами ПК України, а отже, положення п. 9.4 ст. 9 ПК України формально дотримані.

Можна було б припустити, що в нормах ПК України просто не враховані зміни, які відбулися внаслідок прийняття Закону України «Про судовий збір». Однак у переліку загальнодержавних податків та зборів, закріпленому у ч. 1 ст. 14 Закону України «Про систему оподаткування» (закон, який діяв до набрання чинності ПК України), судовий збір був зазначений (п. 27). Тому факт непотрапляння судового збору до відповідного переліку, закріпленого в ПК України, є скоріше свідомим виключенням, ніж випадковим упущенням законодавця.

На факті невключення судового збору, так само як і державного мита, до переліку загальнодержавних податків та зборів, встановленого ст. 9 ПК України, наголошує й О.В. Зварич, зауважуючи, що ці платежі є платою за державні послуги [4, с. 61].

Проти такого підходу, принаймні стосовно судового збору, жорстко виступила Н.Ю. Сакара. Вчена слушно зауважила, що державне мито було та залишається платою за певні послуги. Водночас судовий збір жодним чином не може розглядатися як плата за послуги, оскільки категорія «послуга» не може бути застосована до правосуддя. Якщо останнє – це послуга, зазначила вчена, то сторона, яка звертається за захистом до суду, може визначати порядок та умови надання цієї послуги, впливати на результати розгляду справи, що робить суд підпорядкованим волі сторони. Таке розуміння суперечить сутності право-

суддя і призводить, по суті, до визнання презумпції фінансової залежності судового органу від особи, яка оплачує його послуги, що суперечить п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і Конституції України, які, навпаки, проголошують незалежність та недоторканість суддів та підкорення їх лише закону (ст. 126 Конституції України) [5, с. 141; 6, с. 64, 204].

Н.Ю. Сакара наполягає на дуалістичній правовій природі судового збору. На думку вченої, він є як публічно-правовим, так і процесуальним платежем одночасно [5, с. 143].

Подібною точки зору дотримуються й деякі інші науковці. Погоджуючись із тим, що за своєю правовою природою судовий збір дуже близький до податкових платежів, Н. Бойко зазначає подвійну суть такого обов'язкового платежу: з однієї сторони – як збору у розумінні п. 6.2 Податкового кодексу України, з іншої – як виду судових витрат. Вказане означає, що цьому платежу притаманні функції як збору, так і інституту судових витрат [7].

З податковими платежами судовий збір споріднює ціла низка ознак. Н. Бойко називає ознаки такого виду платежу, як судовий збір:

– загальнообов'язковість. Судовий збір справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, а також за отримання документів від суду, з умовою вчинення на користь платника юридично значимих дій, визначених законодавством;

– наявність об'єкта справляння, який визначений ст. 3 Закону України «Про судовий збір»;

– коло суб'єктів, на яких покладається обов'язок зі сплати збору;

– наявність визначених законом ставок збору;

– наявність бази справляння збору, якою є ціна позову (розмір позовних вимог) [7].

Відповідно до положень ст. 3 Закону України «Про судовий збір» судовий збір справляється:

1) за подання до суду позовної заяви та іншої заяви, передбаченої процесуальним законодавством;

2) за подання до суду апеляційної і касаційної скарг на судові рішення, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, заяви про скасування рішення третейського суду, заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду та заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України;

3) за видачу судами документів;

4) у разі ухвалення судового рішення, передбаченого цим Законом [1].

Платниками судового збору, відповідно до ст. 2 Закону України «Про судовий збір», є громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (в тому числі іноземні) та фізичні особи – підприємці, які звертаються до суду чи стосовно яких ухвалене судове рішення, передбачене цим Законом [1].

Для того щоб визначити юридичну природу судового збору, необхідно здійснити аналіз тих функцій, які він виконує (фіскальної, превентивної та стимулюючої).

Фіскальна функція судового збору полягає в наповненні спеціального фонду Державного бюджету України. Кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади, а також забезпечення архітектурної доступності приміщень судів, доступності інформації, що розміщується в суді, для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення (ст. 9 Закону України «Про судовий збір»). У зв'язку з тим, що кошти судового збору покликані частково компенсувати витрати держави на утримання судів, цю функцію також називають в юридичній літературі компенсаційною [8, с. 222; 9, с. 60].

Превентивна функція судового збору полягає в тому, що необхідність сплачувати досить значні ставки судового збору під час звернення до суду запобігає пред'явленню завідомо безпідставних та дріб'язкових позовів, зловживанню сторонами своїми процесуальними правами. Так, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 141 ЦПК України, вирішуючи питання про розподіл судових витрат, суд враховує поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих

заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо.

У разі зловживання стороною чи її представником процесуальними правами або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково, незалежно від результатів вирішення спору (ч. 9 ст. 141 ЦПК України).

Стимулююча функція судового збору полягає в стимулюванні сторін до мирного (позасудового) врегулювання спору. Чим більшою є ставка судового збору, тим вагомішою є причина для сторін спору замислитись над можливістю позасудового врегулювання спору.

Деякі науковці схильні поєднувати превентивну та стимулюючу функцію. Так, Д.В. Черемнов зазначив, що превентивна функція судових витрат може полягати в тому, що порівняно високі ставки судового збору мають стимулювати добровільне виконання зобов'язань (під страхом виплати судових витрат) та, відповідно, змушувати потенційних учасників цивільно-процесуальних відносин до альтернативних засобів вирішення спору [9, с. 61]. Водночас превенція та стимулювання спрямовані на досягнення протилежних результатів: превенція – на недопущення певних дій, запобігання їх вчиненню, тоді як стимулювання, навпаки, покликане домогтися від особи вчинення певних дій. Тому превентивну та стимулюючу функції необхідно розрізняти.

Також той факт, що зрештою судові витрати (включно з судовим збором) покладаються на сторону, яка програла справу, спонукає винну сторону до відновлення порушеного права без очікування звернення іншої сторони до суду.

Наявність фіскальної функції споріднює судовий збір із податками та зборами, що утворюють податкову систему України, та водночас відрізняє судовий збір від інших видів судових витрат, які відповідної функції не виконують. Як справедливо вказує О.В. Богомол, судовий збір має спільну разом з податками та іншими обов'язковими платежами мету, яка полягає в наповненні Державного бюджету грошовими коштами [10, с. 10]. Н. Бойко зазначає, що судовий збір є загальнообов'язковим платежем і має багато спільного з обов'язковими платежами, встановленими Податковим кодексом України, однак не ототожнює їх [7].

Судовий збір, як виконавчий збір і державне мито, не є частиною податкової системи у зв'язку з тим, що фіскальна функція не є для них основною. Маючи більшість ознак, властивих податковим платежам (об'єкт справляння, база справляння, визначене коло платників, обов'язковість оплати, визначені законом ставки), судовий збір залишається видом судових витрат, а отже, насамперед, покликаний виконувати процесуальні функції (превентивну та стимулюючу).

Виконання превентивної та стимулюючої функцій пов'язане з тим, що оплата судового збору є необхідною умовою доступу до правосуддя (крім випадків звільнення від його оплати). Гарантією реалізації права на судовий захист в аспекті доступу до правосуддя є встановлення законом помірною судового збору для осіб, які звертаються до суду [11, с. 115]. Також із метою забезпечення доступу до правосуддя для всіх, навіть найменш забезпечених верств населення встановлено цілу низку пільгових норм (звільнення від оплати судового збору у випадках, встановлених законом, можливість зменшення судом розміру його оплати, відстрочення та розстрочення його оплати).

Фактично, судовий збір є платою за здійснення правосуддя та вчинення окремих процесуальних дій. Наявність такої оплати, з одного боку, сприяє фінансуванню судів і тому допомагає належному виконанню державою функції відправлення правосуддя, а з іншого – надає правосуддю матеріальної цінності. Адже людині властиво більше цінити те, за що вона заплатила. І чим більшою є плата, тим більше цінності в очах людини набуває результат. При цьому правосуддя все ж таки не перетворюється на послугу, оскільки, заплативши судовий збір, особа все одно не здатна впливати на результат розгляду справи судом. Адже правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах (абз. 10 п. 9 Рішення Конституційного суду України від 30 січня 2003 р. у справі № 1-12/2003 [12]). Плата за доступ до правосуддя не означає купівлі конкретного результату вирішення справи.

Висновки. Таким чином, судовий збір не входить до податкової системи України, хоча й має окремі спільні ознаки з податками та зборами, передбаченими нормами ПК України.

Судовий збір є обов'язковим платежем, який входить до складу судових витрат, є необхідною умовою для доступу до правосуддя (крім випадків звільнення від його оплати) та виконує такі функції:

1) фіскальна функція полягає в наповненні спеціального фонду Державного бюджету України, кошти якого спрямовуються на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади, тобто частково покриває витрати держави на здійснення правосуддя;

2) превентивна функція полягає в тому, що необхідність сплачувати досить значні ставки судового збору під час звернення до суду запобігає пред'явленню завідомо безпідставних та дріб'язкових позовів, зловживанню сторонами своїми процесуальними правами;

3) стимулююча функція полягає у стимулюванні сторін до мирного (позасудового) врегулювання спору.

Друга та третя з названих функцій є спільними для усіх судових витрат, тоді як перша властива лише судовому збору.

Список використаних джерел:

1. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI (станом на 12 травня 2019 р.) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87.

2. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (станом на 12 травня 2019 р.) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.

3. Радишевська О.Р. Особливості справляння судового збору в Україні: колізійні аспекти вітчизняного законодавства. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-7-2014/item/269-osoblyvosti-spravlyannya-sudovoho-zboru-v-ukrayini-koliziyini-aspekty-vitchyznyanoho-zakonodavstva-radyshevskya-o-r>.

4. Зварич О.В. Судовий збір в Україні: проблеми та перспективи. *Фінанси України*. 2013. № 2. С. 59–69.

5. Сакара Н.Ю. Про правову природу судового збору. Проблеми законності. 2016. № 132. С. 135–146.

6. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Харків : Право, 2010. 256 с.

7. Бойко Н. Чи всі судові витрати є додатковим благом? (коментар до роз'яснення ДПІ в Оболонському районі м. Києва). URL: <https://taxlink.ua/ua/news/chi-vsi-sudovi-vitrati-dodatkovim-blagom-komentar-do-rozjasnennja-dpi-v-obolonskomu-rajoni-m-kiva.htm#hcq=XUGHPor>.

8. Цивільний процес України: підручник / за заг. ред. Р.М. Мінченко. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. 720 с.

9. Черемнов Д.В. Функції інституту судових витрат у цивільному процесі України з огляду на практику Європейського суду з прав людини. *Практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права*: матеріали круглого столу, м. Одеса, 5 квітня 2016 р. Одеса : Юридична література. С. 59–62.

10. Богомол О.В. Судові витрати у господарському судочинстві України : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 168 с.

11. Кір'якова Н.П., Хараджа Н.В. Деякі аспекти необхідності вдосконалення положень Закону України «Про судовий збір». *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 3 (24). С. 113–121.

12. Рішення Конституційного суду України від 30 січня 2003 р. у справі № 1-12/2003. *Офіційний вісник України*. 2003. № 6. Ст. 245.

